

**КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ШАХРАЙСЬКИХ ДІЙ,
ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ КЛІЄНТАМИ БАНКІВ ТА
СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ**

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Загальна характеристика шахрайських дій, вчинених клієнтами банків та страхових компаній.....	6
РОЗДІЛ 2. Технологія вчинення окремих шахрайських дій, вчинених клієнтами банків та страхових компаній	13
2.1. Предмет злочинного посягання та ознаки вчинення шахрайських дій, вчинених клієнтами банків та страхових компаній	13
2.2. Способи підготовки та технології вчинення шахрайських дій, вчинених клієнтами банків та страхових компаній.....	15
2.3. Обстановка вчинення шахрайських дій, вчинених клієнтами банків та страхових компаній, і характеристика особи злочинців.....	20
ВИСНОВКИ.....	28
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	31
АНОТАЦІЯ	37
ДОДАТКИ	40
КОПІЯ ТЕЗ ДОПОВІДІ.....	42

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасні нестабільні економічні умови, недосконалість чинного законодавства, підвищення рівня злочинності та інші детермінанти стають основою для вчинення різних форм та видів шахрайства.

Так, враховуючи інформацію, опубліковану на веб-сайті Генеральної прокуратури України, за період з 2013 року по березень 2016 року включно, кількість відкритих кримінальних проваджень за фактом вчинення шахрайства від усіх зареєстрованих кримінальних правопорушень досягає 8%, з них шахрайство з фінансовими ресурсами – менше 1% [37-42]. При цьому дані вказують на те, що динаміка вчинення шахрайства, порівнюючи відомості 2015-2016 рр., збільшилася практично на 62%. Так, 8% – це відносно не високий показник, але дані діяння посягають також на банківську та страхову системи України, що відповідно впливає на її економічну безпеку та національну безпеку України в цілому.

Згідно світової статистики, 14% усіх заявлених страхових випадків – це випадки страхового шахрайства. Втрати вітчизняних компаній від страхового шахрайства перевищують 200 мільйонів гривень на рік [15, с. 148].

У зв'язку з наведеним, а також, тому що лише приблизно 21% кримінальних проваджень, відкритих за фактом вчинення шахрайства направляється до суду з обвинувальним актом, особливо актуальною є проблема розслідування та криміналістичного аналізу шахрайських дій.

Дослідженням окремих питань розслідування шахрайських дій, вчинених клієнтами банків та страхових компаній, займалися вчені, наукові праці яких є теоретичним підґрунтям даного дослідження, а саме: Ю.П. Аленін, Л.І. Аркуша, В.П. Бахін, В.Д. Берназ, Р.С. Белкін, В.І. Борисов, Р.М. Дмитрів, В.А. Журавель, В.С. Зеленецький, А.В. Іщенко, В.П. Колмаков, А.В. Курман, О.Л. Мусієнко, М.І. Панов, В.Л. Пластун, М.О. Селіванов, М.В. Салтевський, В.В. Тіщенко, В.М. Шевчук, В.Ю. Шепітько, Л.В. Шіріян та інші вчені.

Об'єктом дослідження є злочинна діяльність, пов'язана зі вчиненням шахрайських дій клієнтами банків та страхових компаній.

Предметом дослідження є криміналістичний аналіз шахрайських дій, що вчиняються клієнтами банків та страхових компаній.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є здійснення криміналістичного аналізу шахрайських дій, що вчиняються клієнтами банків та страхових компаній, а також певна уніфікація відповідної інформації, отриманої з практичних джерел.

Відповідно до поставленої мети у роботі підлягають вирішенню *завдання*:

- 1) загальна характеристика шахрайських дій, вчинених клієнтами банків та страхових компаній;
- 2) розкриття особливостей технології вчинення окремих шахрайських дій, вчинених клієнтами банків та страхових компаній.

Методологія дослідження. Під час написання наукової роботи використані загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, вибір яких обумовлений особливостями його об'єкту, предмету та мети. Використовуючи діалектичний метод поглиблено термінологічний апарат, з'ясовано сутність та особливості криміналістичної характеристики шахрайства в цілому та шахрайських дій клієнтів банків та страхових компаній зокрема. Застосування методів логіки дозволило типізувати елементи криміналістичної характеристики цих злочинів, диференціювати шахрайські дії клієнтів банків, визначити типовий інструментарій слідчого на початковому та наступному етапах розслідування. Метод системного аналізу дозволив дослідити і вивести зв'язок між окремими елементами криміналістичної характеристики шахрайських дій указаних суб'єктів. Для вирішення інших, поставлених перед виконанням роботи завдань використовувалися методи аналізу та синтезу, узагальнення та інші.

Теоретичною основою дослідження є наукові праці вчених у галузі криміналістики, теорії оперативно-розшукової діяльності, кримінального та

кримінального процесуального права, судової бухгалтерії, основ електронно-обчислювальної техніки та інших галузей наукових знань.

Практичною основою даної роботи є результати узагальнення та аналізу 21 судового рішення, що стосувалися вчинення шахрайських дій клієнтами банків, страхових компаній, які були ухвалені судами Волинської, Дніпропетровської, Житомирської, Закарпатської, Івано-Франківської, Київської, Кіровоградської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Сумської, Харківської та Хмельницької областей у 2009-2016 роках [16-36].

Практичне значення та наукова новизна результатів полягає у тому, що сформульовані у роботі положення, пропозиції та висновки, спрямовані на покращення слідчої, оперативної практики щодо виявлення, попередження і розслідування шахрайських дій клієнтів банків та страхових компаній.

Деякі результати наукового дослідження оприлюднено на студентській науковій конференції 14 травня 2016 року.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ШАХРАЙСЬКИХ ДІЙ, ВЧИНЕНИХ КЛІЄНТАМИ БАНКІВ ТА СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ

Конституція України визначає найважливішими функціями держави захист суверенітету й територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки [1]. Економічна безпека країни – це загальнонаціональний комплекс заходів, спрямований на сталий розвиток і вдосконалення її економіки, котрий обов'язково включає механізм протидії зовнішнім і внутрішнім загрозам або ризикам, часто супутнім діяльності держави як суб'єкта фінансових відносин [7].

Для нормального функціонування економіки, захисту економічної безпеки України необхідна надійна, стабільна і розвинена банківська система та система страхування. Тому розслідування шахрайських дій (далі – ШД), вчинених клієнтами банків та страхових компаній (далі – СК), є одним з пріоритетним напрямків роботи органів досудового розслідування. На початку дослідження процесу такого виду розслідування необхідно надати загальну характеристику процесів, об'єктів та явищ, пов'язаних з дослідженням та розслідуванням.

Процес розслідування кримінальних правопорушень, насамперед злочинів в загальному вигляді має схожий характер. Але процес розслідування господарських кримінальних правопорушень, до яких і відносяться ШД, вчинені клієнтами банків та СК, все ж має певні особливості. Насамперед, для розуміння основ розслідування будь-якого кримінального правопорушення необхідні глибокі знання з таких фундаментальних навчальних дисциплін як криміналістика, кримінологія, кримінальне право та кримінально-процесуальне право, судова бухгалтерія, основи інформатики та обчислювальної техніки, інформаційне право. Відповідно термін «розслідування» у даній роботі розглядається як процес виявлення, документування і розкриття кримінальних

правопорушень. Саме таке комплексне розуміння терміну дає змогу уникнути механічного повторення зазначених галузей, наук та навчальних дисциплін.

Для ймовірного виведення дефініції «шахрайські дії, вчинені клієнтами банків та страхових компаній» необхідно послідовно визначити фундаментальні кримінально-правові поняття «злочин», «дії», «шахрайство» та видове стосовно неї поняття «злочини у банківській сфері». При цьому сполучник «та» у даному випадку не використовується як вчинення шахрайських дій клієнтом банку і клієнтом страхової компанії в одній особі.

Згідно частини першої статті 11 КК України злочином визнається «передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину». Це завжди акт вольової поведінки людини, який має своє вираження в зовнішній його активності у формі дії чи бездіяльності, що спрямована на зміну навколишнього середовища [9].

У назві даної роботи вживається термін «дії», що, як видно із визначення терміну «злочин», є однією з форм діяння. Під час дослідження цього питання розглядатиметься лише частина об'єктивної сторони – дії клієнтів банків та СК. Злочинна дія – активна суспільно небезпечна діяльність особи, в основі якої лежать рухи тіла, свідомо направлені людиною для досягнення результату [13].

Шахрайство – заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою [2]. Обман, у контексті роботи – повідомлення неправдивих відомостей. Добровільна передача потерпілим майна чи права на нього – обов'язкова ознака шахрайства. Якщо шахрайство вчинене шляхом незаконних операцій з використанням ЕОТ, це діяння кваліфікується лише за ч.3 ст. 190 КК України [43]. Зловживання довірою – протиправне, навмисне використання винним довірливих відносин з потерпілим, для заподіяння шкоди його інтересам [11, 15].

«Злочини у банківській сфері» – це виключно науковий термін. Так, термін «злочини у сфері банківської діяльності» визначений у методичних рекомендаціях Генеральної прокуратури України [44], але він не досконалий, оскільки не повністю відповідає КК України. Пропонується визначати термін

«злочин у сфері банківської діяльності», як передбачене КК України суспільно небезпечне винне корисливе посягання на фінансові ресурси банків та/або інших кредитно-фінансових установ, вчинені з використанням певних кредитно-банківських операцій, уповноваженими на їхнє здійснення суб'єктом господарської діяльності або іншими особами.

Фінансові ресурси (далі - ФР) – це сукупність грошових коштів, які знаходяться в розпорядженні держави, банків та інших фінансових інституцій, та є джерелом розвитку економіки. До ФР, згідно диспозиції ч. 1 ст. 222 КК України, відносяться субсидії, субвенції, дотації, кредити, пільги щодо податків.

Визначення процесу розслідування ШД, вчинених клієнтами банків та СК, залежить від кримінально-правової та криміналістичної характеристики злочинів даного виду, але не менш важливим є з'ясування питання, що стосується понять «банк», «клієнт банку» та «клієнт страхової компанії», а також характеристики банківської та страхової системи України тощо.

Згідно з п. 1 статті 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність» банк – юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків [4]. Банки у цьому випадку розглядаються як потерпілі від ШД клієнтів.

Під час розслідування ШД, вчинених клієнтами банків, слідчий, оперативний працівник взаємодіятиме із представниками банківських установ, а також має отримувати доступ до документів, інформації, яка становить банківську таємницю. Інформація ж щодо діяльності та фінансового стану клієнта, яка стала відомою банку у процесі обслуговування клієнта та взаємовідносин з ним чи третім особам при наданні послуг банку, є банківською таємницею. Статтею 1076 ЦК України встановлено, що банк гарантує таємницю банківського рахунку, операцій за рахунком і відомостей про клієнта. При цьому, відомості про операції та рахунки можуть бути надані тільки самим клієнтам або їхнім представникам. Іншим особам такі відомості можуть бути надані виключно у випадках та в порядку, передбачених законом.

Банківською таємницею, зокрема, є: 1) відомості про банківські рахунки клієнтів, у тому числі кореспондентські рахунки банків у НБУ; 2) операції, які були проведені на користь чи за дорученням клієнта, здійснені ним угоди; 3) фінансово-економічний стан клієнтів; 4) системи охорони банку та клієнтів; 5) інформація про організаційно-правову структуру юридичної особи - клієнта, її керівників, напрями діяльності; 6) відомості щодо комерційної діяльності клієнтів чи комерційної таємниці, будь-якого проекту, винаходів, зразків продукції та інша комерційна інформація; 7) інформація щодо звітності по окремому банку, за винятком тієї, що підлягає опублікуванню тощо. Інформація про банки чи клієнтів, що збирається під час проведення банківського нагляду, теж є банківською таємницею.

Клієнт банку – це фізична чи юридична особа, яка користується послугами банку. Загрози банківської діяльності умовно поділяють за суб'єктом на зовнішні та внутрішні. Тому ШД клієнтів стосовно банків відносяться до зовнішнього банківського шахрайства, яке і цікавить дане дослідження.

Страховання, згідно Закону «Про страхування» – вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних осіб та юридичних осіб у разі настання страхових випадків, визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів [5].

Страховиками є: фінансові установи, які створені у формі акціонерних, повних, командитних товариств або товариств з додатковою відповідальністю згідно із Законом «Про господарські товариства», з урахуванням того, що учасників кожної з таких фінансових установ повинно бути не менше трьох, інших особливостей, передбачених цим Законом, і одержали у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності; зареєстровані Уповноваженим органом відповідно до законодавства України постійні представництва у формі філій іноземних страхових компаній, які також

одержали у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності; фінансові установи, що створені та мають ліцензію на провадження страхової діяльності відповідно до законодавства тих іноземних держав, у яких вони зареєстровані.

Клієнтами СК є страхувальники. Згідно з профільним законом, це юридичні особи та дієздатні фізичні особи, які уклали із страховиками договори страхування або є страхувальниками відповідно до законодавства України.

Не існує загально прийнятого підходу до визначення поняття «злочини у сфері страхування». Тому дефініція, наведена нижче, виведена виходячи з переліку груп злочинів, що утворюють систему злочинів у сфері страхування. Таким чином, злочини у сфері страхування – це сукупність загальних злочинів у сфері страхування, що спрямовані на порушення її діяльності (на організаційні підвалини функціонування цієї сфери; власність суб'єктів господарювання, які до неї відносяться) та спеціальних (видових) злочинів у сфері страхування. Визначення останніх залежить від підходу, наприклад, це можуть бути злочини проти сфери: державного страхування; страхування як виду відокремленої господарської діяльності тощо. Оскільки дослідження спрямоване на визначення процесу розслідування господарських злочинів, надалі розглядатимуться під цим поняттям виключно спеціальні (видові) злочини у сфері страхування, що посягають на господарську діяльність страховиків незалежно від організаційно-правової форми та форми власності.

Страхове шахрайство – це протиправна поведінка суб'єктів договору страхування внаслідок чого суб'єкти договору отримують можливість незаконно і безоплатно обертати капітал на свою користь [12, с. 478].

Враховуючи наведене можна визначити загальні для нашого дослідження дефініції. Зазначимо, що хоча вони схожі, терміни не можуть бути об'єднані, оскільки це різні види шахрайства [10, с. 50].

Шахрайські дії клієнтів банків – це суспільно-небезпечні винні корисливі дії, передбачені КК України, що виражені в зловживанні довірою та/або обмані

клієнтами банків представників банків з метою введення останніх в оману, і на цій основі заволодіння ФР банків.

Шахрайські дії клієнтів страхових компаній (страхувальників) – це суспільно-небезпечні винні корисливі дії, передбачені КК України, які виражені у зловживанні довірою та/або обмані страхувальниками страховиків з метою введення представників останніх в оману і заволодіння його ФР.

Перед визначенням особливостей технології вчинення ШД клієнтами банків та СК, необхідно надати їхню криміналістичну класифікацію. При цьому треба виходити з того, що у дослідженні банк, СК не виступають інструментами досягнення злочинної мети. Криміналістичну класифікацію ШД, що вчиняються клієнтами банків та СК, необхідно розглядати як систему їх підгруп, видів і сукупності видів окремих злочинів, що базуються на таких критеріях, як: характеристика способів; кримінальних технологій вчинення господарського злочину; предмету злочинного посягання; використання форм підприємницької діяльності тощо.

Так, указані злочинні посягання поділяються на такі:

- 1) що вчинені без участі працівників банків, СК;
- 2) що вчинені за участі службових осіб банку, СК;
- 3) що вчинені організованими злочинними групами, до складу яких входять також співробітники банків, СК.

За критерієм наявності елементів злочинної технології - це такі, у яких:

- 1) присутній основний злочин (шахрайство, ШФР);
- 2) присутній, крім основного злочину, злочинний елемент забезпечення його вчинення (підробка, використання документів, службова підробка);
- 3) присутній, крім основного злочину, елемент забезпечення приховування результатів злочинної діяльності та протидію досудовому розслідуванню (зазвичай це легалізація (відмивання) коштів, отриманих злочинним шляхом);
- 4) наявні всі елементи технології вчинення злочину.

Також виділяємо ШД, які вчиняються:

- 1) без використання СПД;
- 2) з використанням легальних СПД;
- 3) з використанням фіктивних підприємницьких структур.

Насамкінець, ці дії можна розподілити за критерієм наявності або відсутності корупційної складової.

РОЗДІЛ 2

ТЕХНОЛОГІЯ ВЧИНЕННЯ ОКРЕМИХ ШАХРАЙСЬКИХ ДІЙ, ВЧИНЕНИХ КЛІЄНТАМИ БАНКІВ ТА СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ

Технологія вчинення кримінального правопорушення – це сукупність дій, операцій, прийомів, методів, що виконуються та/або застосовуються у певному порядку, який у випадку зміни послідовності призведе до невдачі у досягненні результату, при виборі сфери і предмету злочинного посягання, способу злочину (як правило, що включає декілька самостійних складів злочину), його планування, підготовки, вчинення та приховання результатів злочинної діяльності з метою отримання певних доходів та їх легалізації.

Структурними елементами технології вчинення ШД клієнтами банків та СК зазвичай є вчинення основного злочину, відповідальність за який передбачена ст. 190 чи ст. 222 КК України, а також злочину, що забезпечує його вчинення на попередньому (підготовчому етапі). Іноді структурним елементом також є вчинення злочину чи злочинів, які забезпечують приховування результатів злочинної діяльності та протидію досудовому розслідуванню.

2.1. Предмет злочинного посягання та ознаки вчинення шахрайських дій, вчинених клієнтами банків та страхових компаній

Предмет злочинного посягання являє собою такий предмет (об'єкт, річ навколишнього світу), на який впливає злочинець з метою досягнення результату своєї діяльності [8, с. 307-308]. У розглядуваному випадку предметом злочинного посягання буде лише майно, яким заволодів клієнт банку та/або СК шляхом вчинення ШД стосовно банку або СК. Предмет ШД, вчинених клієнтами банків, насамперед, має два підвиди, критерієм для поділу яких є основний злочин, вчинюваний вказаними суб'єктами. В такому разі можна говорити про предмет ШД, передбачених ст. 190 КК України, та ШД, передбачених ст. 222 КК. Предмет ШД клієнтів СК є виключно предмет ШД,

передбачених ст. 190 КК. У будь-якому разі предметом таких посягань є грошові кошти (національна валюта). Предметом розглядуваних ШД з ФР є кредит (грошові кошти, отримані внаслідок укладання кредитних договорів).

Предмет ШД, вчинених клієнтами банків, кваліфікованих за ст. 190 КК України, зазвичай обирається під дією загальних для шахрайства чинників, а саме: у зв'язку з типовістю способу вчинення злочину, корисливими мотивами та метою. Особливістю обрання предмету ШД, вчинених клієнтами банків, які кваліфікуються за ст. 222 КК, є, як свідчить судова практика, бажання підвищити виробництво, стабілізувати фінансову спроможність СПД, тобто в діях осіб відсутні ознаки злочину проти власності. У зв'язку з обраним предметом дослідження надалі мова йтиме про гроші, отримані внаслідок укладання кредитних договорів. Предмет ШХ, вчинених страхувальниками, зазвичай обирається внаслідок настання події, пов'язаної із предметом договору страхування, коли страховий випадок не настав. Тобто, обрання предмету злочинного посягання в такому разі є зазвичай ситуативним явищем.

Оскільки до 2010 року включно «предметом шахрайства у 66,8% випадків від загальної кількості справ про шахрайство є грошові кошти» [18, с. 72], а у нашому випадку це завжди гроші, можна сказати, що більшість способів, які використовують клієнти банків, СК, зазвичай є типовими для цих злочинів.

Аналіз судової практики дозволяє виділити деякі ознаки кримінальної діяльності клієнтів банків та СК, які вчиняють ШД. Ретельно продуманий і заздалегідь запланований вибір сфери посягання особливо притаманний клієнтам банків, які вчиняють дії, передбачені ст. 222 КК. Пов'язано це з тим, що зазвичай такі особи усвідомлюють, що вчиняють кримінальне правопорушення, в якому відсутні ознаки злочину проти власності. Дана ознака зазвичай не характерна для кримінальної діяльності клієнтів СК, які вчиняють ШД, оскільки обрання предмету посягання в такому разі є ситуативним.

Враховуючи проаналізовану судову практику можна також вважати, що така злочинна діяльність клієнтів банків на 46% характеризується груповою ознакою. Ці кримінальні правопорушення вчиняються «організованою групою»

та «за попередньою змовою групою осіб». З них у 57% випадків один або кілька учасників такої групи є службовою особою банку. Зазвичай існує чіткий розподіл ролевих функцій між учасниками злочинних об'єднань. Кримінальна діяльність клієнтів СК на 67% характеризується груповою ознакою. З них у 33% випадків один або кілька учасників такої групи є службовою особою СК, а в інших випадках, зазвичай, співробітниками поліції.

2.2. Способи підготовки та технології вчинення шахрайських дій, вчинених клієнтами банків та страхових компаній

Характерною ознакою ШД, вчинених клієнтами банків є планування злочину. Це пов'язано з тим, що таким способом особа (особи) зазвичай заволодівають коштами у великих чи особливо великих розмірах. Так, при вчиненні клієнтами банків дій, передбачених ст. 190 КК, шахрайство у 83% вчиняється в особливо великих розмірах. Згідно примітки 4 до ст. 185 КК ця сума в 600 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян на момент вчинення злочину, що в 2017 році відповідає сумі у 480 тисяч гривень і більше. Якщо ж дії кваліфікуються за ст. 222 КК, то, зазвичай, вони завдають великої матеріальної шкоди. Згідно примітки 1 до ст. 219 КК це сума у 500 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, що в 2017 році - 400 тисяч гривень і більше. У зв'язку з тим, що шахрайство страхувальників є, як зазначено вище, ситуативним злочином не вважається доцільним характеризувати такі дії вказаною ознакою.

Підготовка до здійснення вказаного злочину зазвичай розпочинається з вчинення іншого. Вчиненню клієнтами банків шахрайства у 80% випадків передують вчинення злочинів, відповідальність за які передбачена ст. ст. 358, 366 КК. Це залежить від попередньої наявності законних структур для реалізації основного злочину. У решті випадків йому передують вчинення кримінальних правопорушень за ст.ст. 200 і 205 КК. В останньому випадку йдеться про створення чи придбання певних структур з метою реалізації основного злочинного умислу, що зовсім не характерно під час вчинення ШД клієнтами

СК. Для них переважним способом підготовки є схилення зазвичай службових осіб СК та поліцейських, умовлянням, підкупом, погрозою, примусом тощо до вчинення злочину, що забезпечить реалізацію ШД страхувальником.

З метою приховати результати злочинної діяльності, незаконне походження грошових коштів, у випадку наявності такого структурного елементу технології здійснення злочинної діяльності, зазвичай вчиняються фінансові операції чи укладаються правочини з коштами, одержаними внаслідок вчинення злочинних дій, що передували відмиванню доходів, а також вчинення дій, спрямованих на приховання незаконного походження таких коштів, володіння ними, прав на такі кошти, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення, зміну їх форми (перетворення), а так само набуття, володіння або використання коштів, одержаних злочинним шляхом. Таким чином на етапі приховування вчинення ШД клієнтами банків і СК здійснюється легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, відповідальність, за яку передбачена ст. 209 КК України.

Планування місця і часу притаманне підготовчій частині до вчинення ШД, вчинених клієнтами банків і СК. Наприклад особа, бажаючи отримати страхову виплату, перевозить автомобіль, що потрапив до ДТП, за відсутності страхового випадку, в інше місце. Потім повідомляє страховика і патрульну поліцію про ДТП, що нібито відповідає страховому випадку. Таким чином, особа створює сприятливу обстановку для вчинення злочину. На спланованість вказує також використання новітніх інформаційних технологій та різних спеціальних знань у цій сфері. Так, під час підготовки до вчинення даного основного злочину вчиняються інші злочини, відповідальність за вчинення яких передбачена ч. 3 ст. 190 КК, ст.ст. 200, 361 КК. Вказана риса притаманна для 26% судових проаналізованих рішень. На планування вказує і вибір способів реалізації коштів та/або приховування результатів злочинної діяльності, зокрема через визначення місць збуту та/або обрання способів їхньої відмивання.

Спосіб ШД, вчинених клієнтами банків і СК, як злочину проти власності, згідно з ч. 1 ст. 190 КК вимагає три обов'язкові ознаки: 1) повідомлення неправдивих відомостей або зловживання довірою з метою заволодіти коштами банку або СК; 2) суспільно небезпечні наслідки у вигляді заподіяння державі, банку, СК шкоди певного розміру; 3) причинний зв'язок між зазначеними діями та наслідками. До того ж, ці дії можуть виражатися в усній, письмовій формі, у використанні підроблених документів тощо. Також згідно ч. 2 ст. 190 КК спосіб злочину вимагає додатково ознаки повторності та/або попередньої змови групою осіб та/або наслідки у формі значної шкоди; згідно ч. 3 – настання наслідків у великих розмірах та/або реалізація злочинного умислу шляхом незаконних операцій з використанням ЕОТ; згідно ч. 4 – настання наслідків у особливо великих розмірах та/або наявності організованої групи.

Спосіб ШД, вчинених клієнтами банків та СК, як і об'єктивна сторона згідно з ч. 1 ст. 222 КК вимагає лише умисність надання неправдивої інформації з метою одержання кредитів. Фактичне одержання кредиту не є обов'язковою ознакою цього злочину. Настання суспільно небезпечних наслідків, причинний зв'язок між ними та наданням неправдивої інформації, та/або повторність є обов'язковими ознаками для кваліфікації за ч. 2 цієї статті.

Моделюючи способи, аналізуючи судову практику та створюючи схеми злочинної діяльності можна орієнтовно спрогнозувати уявні сліди такої діяльності, суб'єкта та його поведінку під час здійснення оперативно-розшукової діяльності та, насамперед, досудового розслідування. Наприклад, у зв'язку з тим, що зазвичай ШД клієнтів банків і СК передуює вчинення злочинів, відповідальність за які передбачена статтями 358, 366 КК України, а подання неправдивої інформації зазвичай відбувається у банку, необхідно актуалізувати питання взаємодії оперативних та слідчих підрозділів зі службами безпеки банків, відповідних підрозділів СК, які належать до сфери їхнього оперативного обслуговування.

Поширеними стають випадки купівлі корпоративних прав, створення (державної реєстрації) та використання фіктивних підприємств, що зазвичай

відбуваються до вчинення основного злочину. У цих випадках розслідування значно ускладнюється, оскільки потребує організації взаємодії слідчих підрозділів з органами, які реалізують державну податкову політику, з метою встановлення співучасників, корупційної складової у податкових відносинах та корумпованих зв'язків з суб'єктами фіскальної сфери тощо.

Наведене вище та судова практика дозволяють виділити типові способи приховування ШД, вчинених клієнтами банків та СК. Це: удавання нефіктивності договорів, насамперед шляхом сплати процентів та/або часткового повернення коштів за кредитним договором; знищення слідів: звітності, документів податкового та бухгалтерського обліку, інформаційних програм бухгалтерського обліку; знищення засобів вчинення основного злочину, зокрема копіювально-множильної техніки, підроблених документів; легалізація (відмивання) грошових коштів тощо. Враховуючи вказане необхідним є підкріплення результатів роботи прикладами окремих технологій.

Технологія 1. ОСОБА_1, заступник начальника банку, дав вказівку ОСОБА_2, яка знаходилась в його підпорядкуванні, відкрити розрахунковий рахунок ТОВ_1 без ідентифікації особи клієнта, що вона й зробила. В результаті чого ОСОБА_2 виконали не належно свої обов'язки. Надалі ОСОБА_1 передав своїм співучасникам коди доступу до рахунку ТОВ_1, які поетапно перерахували з нього кошти на розрахунковий рахунок підконтрольного їм ТОВ_2. ОСОБА_1 звільнився та повідомив директору ТОВ_3, що банк не в змозі видати кредит, але у нього особисто є знайомі, які готові надати за винагороду фінансову допомогу на поворотній основі, але за це ТОВ_3 перед використанням коштів, перерахувати їх на розрахунковий рахунок ТОВ_1. У цей же час ОСОБА_1 повідомив знайомого голову ДОО та директора ТОВ_4 про те, що ДОО та ТОВ_4 не мають можливості зняти кошти з рахунків банку і єдиний спосіб збереження коштів є перерахування на розрахунковий рахунок ТОВ_3, яке через місяць поверне їх. Всі суб'єкти погодились, внаслідок чого шахраї заволоділи коштами, а для приховування

слідів злочину перерахували незаконні кошти на позичковий рахунок ТОВ_1 в рахунок погашення кредиту. Схема технології зображена у Додатку А.

Технологія 2. ОСОБА_1 придбав ТОВ не маючи на меті займатись підприємницькою діяльністю. Потім до установчих документів ФП було внесено зміни, відповідно до яких єдиним власником підприємства став ОСОБА_2, що про це і не знав. ОСОБА_1 наказав працівникам ФП заповнити документи для оформлення кредиту, використовуючи завідомо неправдиву інформацію, та підписав їх за ОСОБА_2. Потім надав до банку завідомо неправдиву інформацію, і на підставі фіктивних платіжних доручень заволодів грошовими коштами банку. Знаючи, що отримані грошові кошти, здобуті шляхом шахрайства, з метою їх подальшої легалізації, вчинив щодо них фінансові операції. Схема технології зображена у Додатку Б.

Технологія 3. ОСОБА_1 створив і очолив організовану групу і, використавши всесвітню мережу Інтернет, придбав пристрій для запису даних на магнітну стрічку пластикових карток – «Нкодер» й текстові сигнатури платіжних банківських пластикових карток клієнтів банків. ОСОБА_1, використовуючи придбаний ним пристрій та комп'ютерну техніку, надану ОСОБА_2, записував такі сигнатури на банківські картки, що отримував від ОСОБА_3, і, таким чином, підробляв їх. Потім надавав ці картки та надавав настанови іншим членам організованої групи, що купували товар за допомогою карток та віддавали для збуту майно, отримане злочинним шляхом, ОСОБА_1. Схема технології зображена у Додатку В.

Технологія 4. ОСОБА_1 зареєструвався в органах влади як ФОП; уклав договір оренди нежитлового приміщення з ТОВ та звернувся до банку із заявою про відкриття поточного рахунку; уклав з банком договір еквайрингового обслуговування, договір оренди устаткування (POS-термінал) і звернувся із заявою про підключення до системи клієнт-банк, уклав договір на виконання розрахункових операцій системою дистанційного обслуговування «Інтернет-Клієнт-Банк» та отримав ключ і ЕЦП. Надалі придбав підроблені банківські картки і, з використанням отриманої техніки, заволодів грошовими коштами,

здійснивши N-кількість трансакції. Надалі увійшов до системи «Інтернет-Клієнт-Банк», використав електронний ключ і пароль, створив платіжне доручення про переказ грошових коштів на рахунки ТОВ_А,В...N та реалізував перекази - здійснив легалізацію (відмивання) злочинних коштів.

2.3. Обстановка вчинення шахрайських дій, вчинених клієнтами банків та страхових компаній, та характеристика особи злочинців

Обстановка вчинення злочину відображає процес, що впливає на технологію його вчинення, та складає сукупність матеріальної обстановки місця вчинення самих ШД клієнтами банків, СК та об'єктивних обставин, зовнішніх умов вчинення цього злочину. Насамперед, до обстановки вчинення цього злочину відносимо специфіку нормативно-правового регулювання, практику роботи СПД, документації і документообігу тощо, які зумовлюють виникнення криміногенних ситуацій.

Розглянута судова практика показує, що клієнти банків та СК, які вчиняють ШД, найчастіше «працюють» за певним технологічним процесом, зазвичай вчиняють ШД повторно та у схожих, якщо не в тих самих, умовах. Таким чином, можна констатувати розповсюдженість у суб'єктів таких злочинів типового почерку злочинної діяльності, який, при встановленні всіх елементів криміналістичної характеристики, дозволяє працівникам слідчо-оперативних підрозділів досягти мети кримінального провадження – встановлення істини. Для цього законодавчо визначено, а саме передбачено ч. 2 ст. 9 КПК України, що прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень [3].

Судова практика, окрім загальних рис обстановки вчинення ШД клієнтами банків та СК, при її аналізі надає можливість встановити і деякі спеціальні характеристики. Надалі описані деякі з них.

Одною з характеристик обстановки вчинення ШД клієнтами банків є відсутність належної ідентифікації особи, яка бажає укласти кредитний договір, та перевірки наданих документів працівниками банків. Розповсюдженими є випадки, коли особа надає підроблені документи, зокрема паспорт, маскується, використовуючи перуки, окуляри та інші засоби, і при цьому отримує грошові кошти в кредит. Довірливі відносини між працівниками банківського сектору, між працівниками банку та особою, яка бажає отримати гроші за договором кредиту, між шахраєм та іншим клієнтом, використаного як засіб злочину, можуть впливати на вибір предмету і способу посягання клієнтом банку, і тим самим утворювати обстановку вчинення злочину. На обстановку може впливати і адміністративний чинник, зокрема, якщо одним із членів злочинної групи є посадовою особою банку, яка може впливати на результат ініціативи укладення кредитних договорів. У такому разі, злочин може бути вчинений у світлу пору, як в банківській установі, так і в структурах, в яких можна придбати товар, отримати послуги за допомогою кредитних коштів.

До того ж перед і з метою вчинення ШД клієнтами банків іноді укладаються фіктивні та/або підроблюються реальні договори, зокрема договір застави. У такому випадку, особа спочатку купує, наприклад, транспортний засіб, що не знаходиться у реєстрі транспортних засобів, і, з метою маскування злочинної діяльності, формально передає його в заставу банку. Укладенням таких договорів ймовірний клієнт банку має на меті переконати співробітника банку у кредитоспроможності та можливості погасити кредит.

На обстановку вчинення конкретних ШД клієнтом банку також впливає наявність законних та/або незаконних структур. Наприклад, у одному з проаналізованих випадків особи використали інформацію про смерть директора СПД і, приховавши її від працівника банку, уклали кредитний договір та здійснювали фінансові операції від його імені. Підприємницькі структури

використовуються задля вчинення злочинів, що передують вчиненню ШД, зокрема за ст. 366 КК. Фіктивні підприємства зазвичай використовуються як засіб досягнення умислу та/або з метою відмивання злочинних коштів. Укладення фіктивного трудового договору теж є розповсюдженим випадком. У такому разі, особа, шляхом обману або зловживанням довірою, укладає трудовий договір з іншими особами, які їх підписують, не розуміючи суті документа. Внаслідок цього останні стають матеріально відповідальними особами на СПД, чи в подальшому від їхнього імені отримуються кредити.

Одним із розповсюджених чинників, що формують обстановку вчинення ШД клієнтами банків, є наявність та/або доступ до копіювальної множильної техніки. Дана обставина може бути самотійною, а іноді такою, що викликає іншу. Наприклад, особа, маючи таку техніку, надаючи копіювально-множильні послуги іншим, отримує доступ до їхніх особистих документів, даних, які використовує задля вчинення ШД. Бланки, аркуші паперу з відтисками кліше печаток СК, СПД тощо, та комп'ютерне обладнання може використовуватися задля підробки документів з метою їхнього подальшого використання.

Цікавим з точки зору правозастосовної практики є і наступний випадок. Особа підмовляє свого знайомого до укладення фіктивного договору купівлі-продажу земельної ділянки і недобудованого будинку, а оскільки кредит не міг бути наданий на будинок на тому етапі будівництва, злочинець використовував будинок сусіда. Таким чином, обманом отримав фіктивні документи від техника БТІ, особи, що здійснює оцінку майна, та радника банку, які були використані з метою отримання кредиту знайомим, а надалі зловживанням довірою заволодів його коштами. Особі вдалося досягти даного результату виключно у зв'язку з тим, що в силу виконання ним будівельних робіт у будинку сусіда, він достовірно знав про великий ступінь готовності будинку та розраховував на те, що планування споруд ідентичне, а також те, що під час описаних подій населений пункт лише забудовувався і вказівники назв вулиць та номери будинків не були встановлені. При цьому, в силу виконання ремонтних робіт шахрай мав ключ від будинку сусіда, а тому при його огляді техніком БТІ та

іншими ошуканими особами, відчиняючи будинок, він переконував відвідувачів у тому, що житло дійсно належить його матері.

Поодинокими випадками є часткове або повне погашення кредитного договору та/або сплата процентів за користування кредитними коштами. Ці дії ускладнюють процес розслідування, тому що по-суті є маскувальними.

Окрім зазначеного вище щодо вибору предмету посягання, обстановку вчинення ШД клієнтами СК формують і наступні фактори. Корумпована складова у даному випадку майже завжди є невід'ємним елементом, тому на обстановку впливає наявність корупційних зв'язків або їхнє встановлення під час вчинення ШД безпосередньо. Іноді особи зі злочинною метою приховують, наприклад, ДТП, що не є страховим випадком, для вчинення дій, що призведуть до ДТП, що зовні є страховим випадком. В іншому випадку приховується наявність протоколу про настання ДТП, а з іншим схожим транспортом в іншому місці, але з державним реєстраційним номерним знаком засобу, що потрапив у ДТП без ознак страхового випадку, вчиняються такі дії, що зовні свідчать про настання ДТП із ознаками страхового випадку. У такому разі, працівниками поліції порушуються норми законодавства, наприклад наказ МВС України, яким встановлено порядок видачі довідки про ДТП, її форми [6].

Можна також виокремити обстановку при групових злочинних проявах. У свою чергу вона поділяється на обстановку: 1) яка передувала формуванню злочинної групи; 2) яка склалася при плануванні, розробці кримінальної технології вчинення шахрайських дій; 3) обстановку при вчиненні основного злочину; 4) яка склалася після вчинення клієнтами банків шахрайських дій (наприклад, до, під час та/або після розподілу отриманих грошових коштів).

Враховуючи диференціацію ШД клієнтів банків існує доцільність у порівнянні особистості клієнта банку, який вчиняє шахрайські дії, передбачені статтею 190 КК, та особистості клієнта банку, який вчиняє шахрайські дії, передбачені статтею 222 КК (далі в частині про особу - клієнт-ст.190 КК та клієнт-ст.222 КК). Особа злочинця – це сукупність соціально значущих властивостей (психологічних, моральних та інших характеристик), які

внаслідок взаємодії із об'єктивними умовами й обставинами впливають на протиправну поведінку особи. Структурними елементами характеристики особи клієнта банку, що вчиняє шахрайські дії, як зазначає В.В. Тіщенко є біологічні, соціальні та психологічні властивості особи злочинця [14, с. 220].

За ознакою статі 73% клієнтів-ст.190 КК чоловіки, що більше на 15% більше, ніж чоловіків - клієнтів-ст.222 КК. Дата народження є конфіденційною інформацією, у зв'язку з чим не публікується в ЄДРСР. Виходити із даних, опублікованих Генеральною прокуратурою України, є недоцільним у зв'язку з вузькою специфікою предмету дослідження. 84% осіб, які є клієнтами банків і засуджуються за вчинення ШД є громадянами України.

Практично всі клієнти банків, що вчиняють ШД, є вихідцями або проживали на момент вчинення злочину в містах. 44% клієнтів-ст.190 КК є неодруженими, а 36% є вагітними або мають щонайменше одною неповнолітню дитину. Майже на 15% більше одружених клієнтів-ст.222 КК, з них 40% є вагітними або мають щонайменше 1 неповнолітню дитину. 45% клієнтів-ст.190 КК на момент вчинення злочину не працювали, інша частина: директори СПД, іншого банку тощо. 60% клієнтів-ст.222 КК на момент вчинення злочину працювали директорами СПД, ФОП, інженерами, аналітиками СПД тощо. Такі дії на 46% характеризується груповою ознакою. Ці правопорушення вчиняються «організованою групою» та «за попередньою змовою групою осіб». З них у 57% випадків один або декілька учасників такої групи є службовою особою банку та/або посадовою особою СПД. Зазвичай існує чіткий розподіл ролей між учасниками злочинних об'єднань.

Судимість, згідно легального розуміння рецидиву, відсутня у 75% клієнтів-ст.190 КК. У 15% випадків наявний спеціальний рецидив. Лише в одиничних випадках у клієнтів-ст.222 КК наявна судимість.

Згідно даних, опублікованих в ЄДРСР, вказані справи знаходилися в провадженні: у 55% випадків – судів заходу України, в інших випадках – судів центрального та південно-східного регіонів України.

Предмет злочинного посягання зазвичай обирається клієнтами-ст.190 КК під дією загальних для шахрайства чинників, а саме у зв'язку з типовістю способу вчинення злочину, корисливими мотивами та метою. Особливістю обрання предмету клієнтами-ст.222 КК є, як свідчить судова практика, бажання стабілізувати економічну ситуацію підприємства, розвиток виробництва. Враховуючи мотивацію для обрання предмету таких злочинів можна зробити наступний висновок: для клієнта-ст.190 КК зазвичай мотивом є швидке та легке збагачення, обумовлене важким матеріальним становищем. Розповсюдженням є випадки, коли клієнт-ст.190 КК – це неодружена особа, що виховує одну або декілька дітей, вагітна, а також не працює, чи є інвалідом. Для клієнта-ст.222 КК мотивом є бажання стабілізувати економічну ситуацію СПД, власником якого він є, та/або розвиток виробництва цього СПД. При цьому, треба враховувати, що клієнтом-ст.190 КК у 83% шахрайство вчиняється в особливо великих розмірах, а клієнтом-ст.222 КК зазвичай вчиняється шахрайство, яке завдає великої матеріальної шкоди. Всі клієнти банків, що вчиняють ШД, мають в більшості випадків стійку установку вчинити злочин певного виду, а не антисупільну установку загалом.

До того ж 78% клієнтів-ст.190 КК мають вищу освіту, інші – загальну середню, середню спеціальну освіту. Увагу привертає те, що лише 50% осіб, за розглянутими судовими рішеннями щодо клієнтів-ст.222 КК, мають вищу освіту, інша частина – середню спеціальну освіту.

Ретельно продуманий і заздалегідь запланований вибір сфери злочинного посягання особливо притаманний клієнтам-ст.222КК у зв'язку з тим, що такі особи усвідомлюють, що вчиняють кримінальне правопорушення, у якому відсутні ознаки злочину проти власності.

Для всіх клієнтів банків, що вчиняють ШД, притаманна технологічність вчинення злочину. У 80% випадків спочатку вчиняються злочини, відповідальність за які передбачена статтями 358 та 366 КК. У решті випадків основному злочину передують вчинення правопорушень, відповідальність за які передбачена статтями 200 і 205 КК. З метою приховання результатів злочинної

діяльності, незаконного походження грошових коштів, у випадку наявності такого структурного елементу технології здійснення злочинної діяльності, зазвичай вчиняються дії, ознаки яких передбачені статтею 209 КК України.

При дослідженні особи клієнта СК, що вчиняє ШД, необхідно виходити з того, що це зазвичай ситуативні злочинці, тому й деякі характеристики не відіграють вирішального значення. Зазвичай страховики-шахраї – це чоловіки, які не працюють на момент вчинення злочину, але одружені та мають на утриманні хоча б 1 дитину (у одному з розглянутих випадків – 4 дітей), проживають у містах, здобули вищу освіту та у яких відсутня судимість.

Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики злочину взаємопов'язана з предметом, способом, технологією вчинення злочину тощо. Так, розуміння слідчими та оперативними працівниками характеристик особи, має призвести до оптимізації їх роботи, зокрема, при виборі адекватного інструментарію, проведення процесуальних та непроцесуальних заходів по виявленню злочину, його слідів, збиранню доказів щодо особи злочинця тощо. А визначивши криміналістичну характеристику конкретних ШД клієнтів банків та СК, правоохоронці можуть обирати найбільш оптимальні та адекватні інструменти й засоби на різних етапах розслідування, сформулювати слідчі ситуації, висувати відповідні версії, та встановити істину в провадженні.

Більшість аналізованих злочинів вчинені з використанням документів, електронних, пластикових кредитних карток. А оскільки кожна фінансова операція підлягає бухгалтерському обліку й документальній фіксації, слідчому необхідно їх розглядати як засіб вчинення і/або приховування ШД клієнтів банків і СК. Ці сліди найчастіше виражаються у протиріччі між документами.

Способами підробки документів при вчиненні досліджуваних злочинів є:

- 1) заміна фотокартки у паспорті;
- 2) повна або часткова підробка тексту документа;
- 3) підробка бланків, рахунків-фактур, паспорта тощо за допомогою копіювально-множильної техніки;
- 4) підробка відбитків печаток і штампів;
- 5) підробка підпису уповноваженої особи;

У зв'язку з небезпекою знищення бухгалтерських даних підрозділи захисту економіки, окрім загальних методів криміналістики, використовують методи судової бухгалтерії, методи економічного аналізу та документальної ревізії. А наслідки таких злочинів виявляються як у вигляді слідів, так і в настанні матеріальних збитків. У такому випадку необхідним є реалізація тактичної операції «Забезпечення відшкодування матеріальних збитків».

ВИСНОВКИ

В результаті дослідження можливо зробити наступні висновки.

По-перше, шахрайські дії клієнтів банків – це суспільно-небезпечні винні іноді корисливі дії, передбачені КК України, що виражені в зловживанні довірою та/або обмані клієнтами банків представників банків з метою введення останніх в оману, і на цій основі заволодіння ФР банків. Шахрайські дії клієнтів СК – це суспільно-небезпечні винні корисливі дії, передбачені КК України, які виражені у зловживанні довірою та/або обмані страхувальниками страховиків з метою введення представників останніх в оману і заволодіння ФР СК.

По-друге, указані злочинні посягання за характеристикою співучасників їхнього вчинення поділяються на: 1) вчинені без участі працівників банків, СК; 2) вчинені за участі службових осіб банку, СК; 3) вчинені організованими злочинними групами, до складу яких входять також співробітники банків, СК.

За критерієм наявності елементів злочинної технології ШД, вчинені клієнтами банків та СК поділяють на такі, у яких: 1) присутній лише основний злочин (шахрайство, ШФР); 2) присутній, крім основного злочину, злочинний елемент забезпечення його вчинення (підробка, використання документів, службова підробка); 3) присутній, окрім основного злочину, елемент забезпечення приховування результатів злочинної діяльності та протидію досудовому розслідуванню (зазвичай це легалізація коштів, отриманих злочинним шляхом); 4) наявні всі елементи технології вчинення злочину.

По-третє, предметом ШД, які вчиняються клієнтами банків та СК є лише майно, яким заволодів клієнт банку та/або СК шляхом вчинення ШД стосовно банку або СК. Предмет ШД, вчинених клієнтами банків, має підвиди, критерієм для поділу яких є основний злочин, вчинюваний вказаними суб'єктами. Це: предмет ШД за ст. 190 КК, та ШД за ст. 222 КК. Предметом розглядуваних ШФР є грошові кошти, отримані внаслідок укладання кредитних договорів. Предмет ШД клієнтів СК є виключно предмет ШД за ст. 190 КК.

По-четверте, оскільки предметом ШД клієнтів банків, СК є завжди грошові кошти, більшість способів, які вони використовують, зазвичай є типовими для цих шахрайств в цілому.

По-п'яте, спосіб ШД, вчинених клієнтами банків та СК, як злочину проти власності, згідно з ч. 1 ст. 190 КК вимагає 3 обов'язкові ознаки: 1) повідомлення неправдивих відомостей або зловживання довірою з метою заволодіти грошовими коштами банку або СК; 2) суспільно небезпечні наслідки у вигляді заподіяння державі, банку, СК шкоди певного розміру; 3) причинний зв'язок між зазначеними діями та наслідками. До того ж, ці дії можуть виражатися в усній, письмовій формі, у використанні підроблених документів тощо.

По-шосте, типовими способами приховування ШХ, вчинених клієнтами банків та СК є: удавання неефективності договорів; знищення слідів; знищення засобів вчинення основного злочину; легалізація (відмивання) грошових коштів, отриманих злочинним шляхом та інші.

Клієнти банків та СК, які вчиняють ШД, найчастіше «працюють» за певним технологічним процесом, зазвичай вчиняють ШД повторно та у схожих, якщо не в тих самих, умовах.

Перед і з метою вчинення ШД клієнтами банків іноді укладаються фіктивні та/або підроблюються реальні договори, зокрема договір застави. Укладенням таких договорів ймовірний клієнт банку має на меті переконати співробітника банку у кредитоспроможності.

Поодинокими випадками є часткова або повна сплата грошових коштів за кредитним договором та/або процентів за користування кредитними грошовими коштами, які по-суті є маскувальними діями.

Корумпована складова у даному випадку майже завжди є невід'ємним елементом, тому на обстановку впливає наявність корупційних зв'язків або їхнє встановлення під час вчинення ШД безпосередньо.

По-сьоме, шахрай-клієнт банку – це чоловік, громадян України, не судимий, що є вихідцем або проживав на момент вчинення злочину в місті,

одружений, із вищою освітою та має на утриманні щонайменше 1 неповнолітню дитину. Це особа, яка на працювала на момент вчинення злочину (для ШФР характерне протилежне). Такий шахрай має стійку установку вчинити ШД, а не антисуспільну установку загалом. Майже у половині випадків злочин вчинено «організованою групою» та «за попередньою змовою групою осіб», з них у 57% випадків один або декілька учасників цієї групи є службовою особою банку та/або посадовою особою СПД.

З метою удосконалення протидії ШД клієнтів банків і СК рекомендуємо:

1) працівникам підрозділів захисту економіки – установлювати конфіденційне співробітництво з працівниками банків та СК, насамперед з тими, які безпосередньо укладають договори кредитування та страхування, перевіряють надану їм інформацію, або з представниками внутрішніх контролюючих підрозділів таких об'єктів;

2) встановлювати конфіденційне співробітництво з працівниками структур, що надають послуги з підшукування роботи;

3) працівникам ДФС – ретельніше аналізувати документи, пов'язані з фінансово-господарською діяльністю СПД, зокрема щодо її початку;

4) оперативним працівникам ДФС – взаємодіяти з іншими підрозділами, які володіють даними про доходи, з метою перевірки отриманої інформації;

5) ретельніше підходити до попередньої кваліфікації кримінального правопорушення, зовні схожого на ШД, які вчинюються клієнтами банків і СК;

6) представникам банків – удосконалити системи ідентифікації особи, яка бажає укласти кредитний договір, та перевірки наданих документів; удосконалити роботу служби безпеки банку, підрозділів СК, що перевіряють факти настання страхових випадків тощо, встановити можливості взаємодії із правоохоронними органами, що їх обслуговують.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України [Електронний ресурс] : закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР із змін., внес. згідно із Законами України та Рішеннями Конституційного Суду : за станом на 30.09.2016 р. №1401-19. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>. – Назва з екрана.

2. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : закон України від 01.09.2001 р. № 2341-III із змін., внес. згідно із Законами України та Рішеннями Конституційного Суду : за станом на 03.09.2016 р. № 2063-19. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. – Назва з екрана.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI із змінами і доповненнями в редакції від 03.08.2017 р. № 2136-19 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. – Назва з екрана.

4. Про банки і банківську діяльність [Електронний ресурс] : закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III із змін., внес. згідно із Законами України : за станом на 10.06.2017 р. № 1734-19. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>. – Назва з екрана.

5. Про страхування [Електронний ресурс] : закон України від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР із змін., внес. згідно із Законами України та Рішеннями Конституційного Суду : за станом на 01.01.2017 р. № 1792-19. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/85/96-вр>. – Назва з екрана.

6. Порядок видачі довідки про дорожньо-транспортну пригоду та її форми [Електронний ресурс] : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 04.07.2011 р. № 389 із змін., внес. згідно із наказом МВС України : за станом

на 31. 07. 2015 р. № z0857-15. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0927-11>. – Назва з екрана.

Спеціальна література:

7. Варналій З. С., Буркальцева Д. Д., Наєнко О. С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення: Монографія / За заг. ред. проф. З. С. Варналія. – К. : Знання України, 2011. – 299 с.

8. Іваниця А. В. Структура криміналістичної характеристики вбивств через необережність / А. В. Іваниця // Науковий вісник Дніпропетровського держ. університету внутрішніх справ. – 2012. – № 1. – С. 303-309.

9. Кісілюк Е. М. Об'єктивна сторона злочину [Електронний ресурс] : фондова лекція з курсу «Кримінальне право України. Загальна частина» / Е. М. Кісілюк. – К.: Національна академія внутрішніх справ, 2015. – Режим доступу: <http://goo.gl/0avXGD>.

10. Мусієнко О. Л. Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах : монографія / О. Л. Мусієнко; за ред. проф. В. Ю. Шепітька. – Х. : Право, 2009. – 168 с.

11. Панов Н. И. Основные проблемы способа совершения преступления в советском уголовном праве: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / ХЮрИ. – Х., 1987. – 36 с.

12. Пластун В. Л. Проблеми страхового шахрайства та практика його уникнення / В. Л. Пластун // Економіка: проблеми теорії та практики: Збірник наукових праць. Випуск 254: В 6 т. – Т. II. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2009. – С. 477-488.

13. Поняття та ознаки діяння в кримінальному праві України [Електронний ресурс] : мультимедійний навчальний посібник «Кримінальне право України. Загальна частина» / [А. В. Савченко, Е. М. Кісілюк, О. В. Процюк та ін.] // К. : Національна академія внутрішніх справ. – Режим доступу: <http://goo.gl/0avXGD>.

14. Тищенко В. В. О типовій моделі технології рішення задачі по виявленню личности неізнаного преступника // Юридичний вісник. – 2015. – №3. – С. 216-222.

15. Шірінян Л. В. Страхове шахрайство – економіко-правові аспекти, індикатори і шляхи боротьби / Л. В. Шірінян // Економіка та право. – 2010. – № 3. – С. 148-153.

Матеріали практики:

16. Вирок Амур-Нижньодніпровського районного суду міста Дніпропетровська від 09 грудня 2013 року № 199/433/13-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://goo.gl/3lmGtn>.

17. Вирок Галицького районного суду міста Львова від 22 лютого 2016 року № 461/9689/14-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56000284>.

18. Вирок Ковпаківського районного суду міста Суми від 14 жовтня 2010 року № 1-412/10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/12209266>.

19. Вирок Ковпаківського районного суду міста Суми від 24 грудня 2010 року № 1-19/2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/13279844>.

20. Вирок Корольовського районного суду міста Житомира від 09 серпня 2010 року № 1-56 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/10880030>.

21. Вирок Корольовського районного суду міста Житомира від 15 квітня 2013 року № 296/35/12-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/30774258>.

22. Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 05 червня 2013 року № 0308/11530/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32076987>.

23. Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 13 травня 2011 року № 1-19/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/15683716>.

24. Вирок Надвірнянського районного суду Івано-Франківської області від 09 квітня 2010 року № 1-2/2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/9657145>.

25. Вирок Печерського районного суду міста Києва від 27 лютого 2009 року № 1-30/09 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/4987211>.

26. Вирок Подільського районного суду міста Києва від 14 квітня 2015 року № 758/1645/15-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43628956>.

27. Вирок Подільського районного суду міста Києва від 23 листопада 2015 року № 758/9563/14-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53914863>.

28. Вирок Приморського районного суду міста Одеси від 08 квітня 2014 року № 1522/3611/13-К [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38560161>.

29. Вирок Світловодського міськрайонного суду Кіровоградської області від 04 червня 2015 року № 1121/5910/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44775897>.

30. Вирок Світловодського міськрайонного суду Кіровоградської області від 16 травня 2014 року № 1121/5910/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38944989>.

31. Вирок Тисменицького районного суду Івано-Франківської області від 14 лютого 2013 року № 1/352/2/13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/29339543>.

32. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 15 травня 2013 року № 712/937/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31730413>.

33. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 30 квітня 2009 року № 1-138/09 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/11507705>.

34. Вирок Хмельницького міськрайонного суду від 16 вересня 2010 року № 1-395/10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/11518323>.

35. Вирок Центрального районного суду міста Миколаєва від 22 листопада 2013 року № 490/12872/13-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/35624708>.

36. Вирок Червонозаводського районного суду міста Харкова від 16 червня 2015 року № 646/8508/14-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/45148602>.

37. Про кримінальні правопорушення по державі за березень 2016 року : Єдиний звіт Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://goo.gl/lRbTH2>.

38. Про кримінальні правопорушення по державі за лютий 2016 року : Єдиний звіт Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://goo.gl/pYiJYK>.

39. Про кримінальні правопорушення по державі за січень 2016 року : Єдиний звіт Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://goo.gl/qR1yan>.

40. Про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2013 року : Єдиний звіт Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://goo.gl/Nz4ehi>.

41. Про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2014 року : Єдиний звіт Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://goo.gl/wLnYXI>.

42. Про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2015 року : Єдиний звіт Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://goo.gl/f2vmYT>.

43. Про судову практику у справах про злочини проти власності [Електронний ресурс] : постанова Пленуму Верховного Суду України від 06 листопада 2009 року № 10. – Режим доступу : <http://goo.gl/Fw1tM9>.

44. Щодо виявлення, розкриття та розслідування злочинів, що вчиняються з використанням банківських послуг та технологій [Електронний ресурс] : методичні рекомендації / Генеральна прокуратура України. – Режим доступу: <http://goo.gl/4THiip>.

АНОТАЦІЯ

Криміналістичний аналіз шахрайських дій, що вчиняються клієнтами банків та страхових компаній. – Рукопис.

Кількість відкритих кримінальних проваджень за фактом вчинення шахрайства у 2013 році - березні 2016 року досягає 8% від усіх зареєстрованих кримінальних правопорушень, з них шахрайство з фінансовими ресурсами – менше 1%. Дані вказують на те, що динаміка вчинення шахрайства, порівнюючи відомості 2015-2016 рр., збільшилася практично на 62%. Вказані діяння посягають також на банківську та страхову системи України, що відповідно впливає на її національну безпеку. При цьому, 14% усіх заявлених страхових випадків – це випадки страхового шахрайства. У зв'язку з наведеним, а також, тому що лише приблизно 21% кримінальних проваджень, відкритих за фактом вчинення шахрайства, направляється до суду з обвинувальним актом, особливо актуальною є проблема розслідування та криміналістичного аналізу шахрайських дій, вчинених клієнтами банків та страхових компаній.

Метою дослідження є здійснення криміналістичного аналізу шахрайських дій, що вчиняються клієнтами банків та страхових компаній, а також певна уніфікація відповідної інформації, отриманої з практичних джерел.

Відповідно до поставленої мети у роботі підлягають вирішенню *завдання*:

- 1) загальна характеристика шахрайських дій, вчинених клієнтами банків та страхових компаній;
- 2) розкриття особливостей технології вчинення окремих шахрайських дій, вчинених клієнтами банків та страхових компаній.

Методологія дослідження. Під час написання наукової роботи використані загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, вибір яких обумовлений особливостями його об'єкту, предмету та мети. Використовуючи діалектичний метод поглиблено термінологічний апарат, з'ясовано сутність та особливості криміналістичної характеристики шахрайства в цілому та шахрайських дій клієнтів банків та страхових компаній зокрема.

Застосування методів логіки дозволило типізувати елементи криміналістичної характеристики цих злочинів, диференціювати шахрайські дії клієнтів банків, визначити типовий інструментарій слідчого на початковому та наступному етапах розслідування. Метод системного аналізу дозволив дослідити і вивести зв'язок між окремими елементами криміналістичної характеристики шахрайських дій указаних суб'єктів. Для вирішення інших, поставлених перед виконанням роботи завдань використовувалися методи аналізу та синтезу, узагальнення та інші.

Теоретичною основою дослідження є наукові праці вчених у галузі криміналістики, теорії оперативно-розшукової діяльності, кримінального та кримінального процесуального права, судової бухгалтерії, основ електронно-обчислювальної техніки та інших галузей наукових знань.

Практичною основою даної роботи є результати узагальнення та аналізу 21 судового рішення, що стосувалися вчинення шахрайських дій клієнтами банків, страхових компаній, які були ухвалені судами Волинської, Дніпропетровської, Житомирської, Закарпатської, Івано-Франківської, Київської, Кіровоградської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Сумської, Харківської та Хмельницької областей у 2009-2016 роках [16-36].

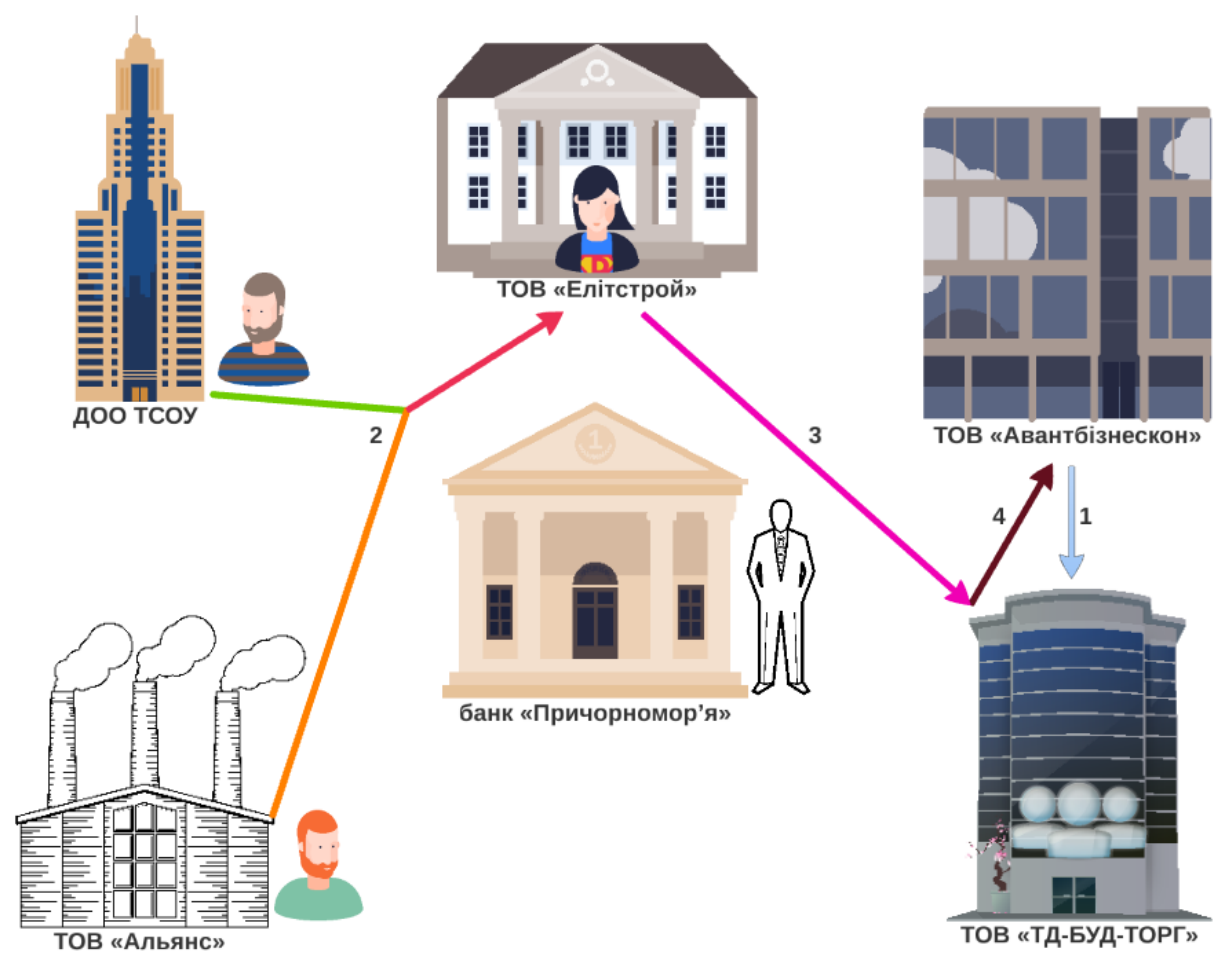
Практичне значення та наукова новизна результатів полягає у тому, що сформульовані у роботі положення, пропозиції та висновки, спрямовані на покращення слідчої, оперативної практики щодо виявлення, попередження і розслідування шахрайських дій клієнтів банків та страхових компаній.

Деякі результати наукового дослідження оприлюднено на студентській науковій конференції 14 травня 2016 року.

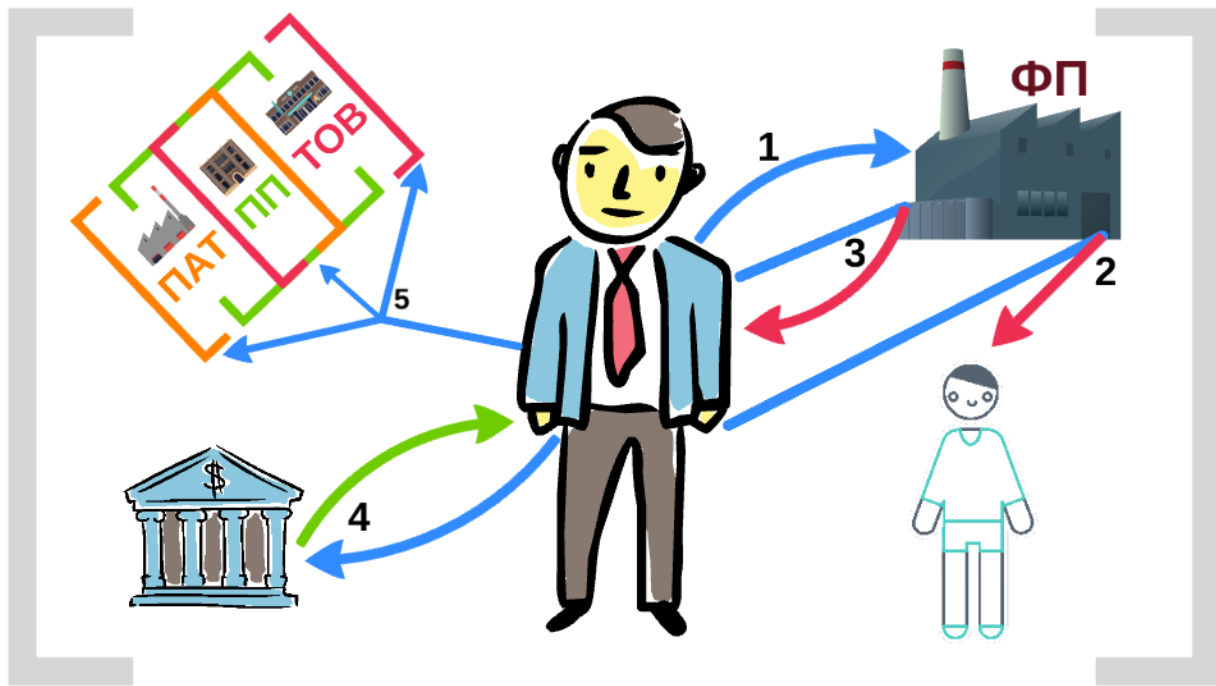
Робота структурно складається зі вступу, двох розділів, останній з яких поділяється на три підрозділи, висновки, список використаної літератури, анотації, додатків та копії тез доповіді. Обсяг основної роботи складає 29 сторінок. А під час підготовки даної роботи використано щонайменше 44 джерела, які зазначені у списку використаної літератури.

Ключові слова: криміналістичний аналіз, шахрайські дії, вчинені клієнтами банків та страхових компаній, технологія.

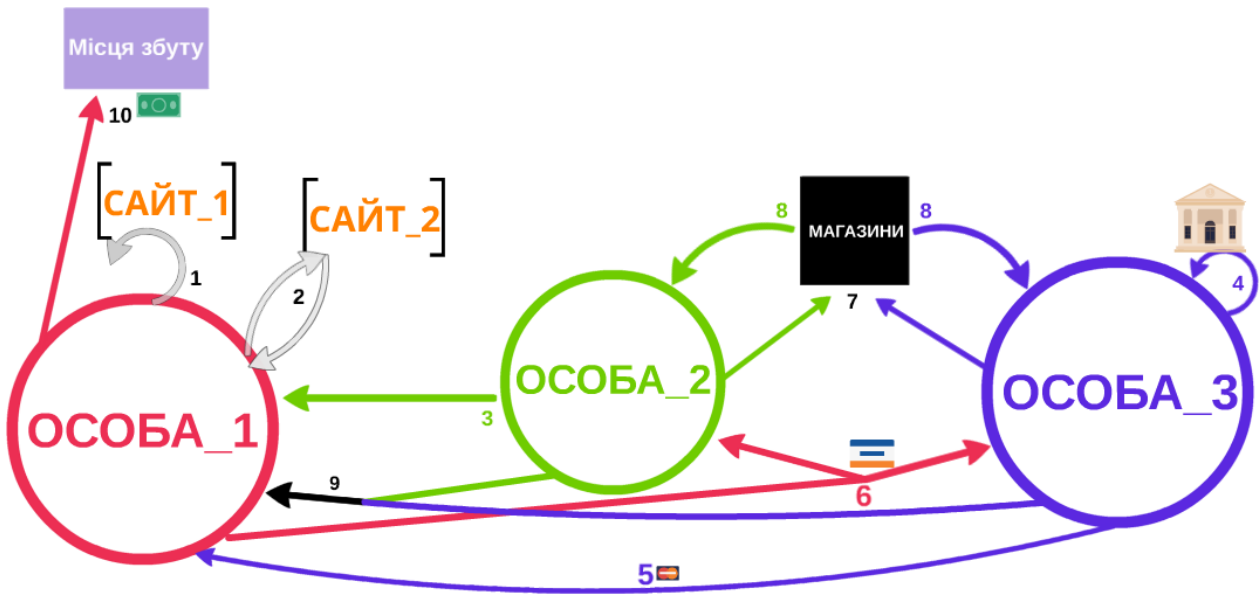
ДОДАТКИ

Додаток А

Додаток Б

Додаток В

КОПІЯ ТЕЗ ДОПОВІДІ

ТЕХНОЛОГІЯ ВЧИНЕННЯ ШАХРАЙСЬКИХ ДІЙ КЛІЄНТОМ БАНКУ

Шахрайські дії клієнтів банків — це суспільно-небезпечні винні корисливі дії, передбачені КК України, що виражені в зловживанні довірою або обмані клієнтами банків представників банків з метою введення останніх в оману, і на цій основі заволодіння фінансовими ресурсами банків.

Технологія вчинення кримінального правопорушення — це сукупність дій, операцій, прийомів, методів, що виконуються та/або застосовуються у певному порядку, який у випадку зміни послідовності призведе до невдачі у досягненні результату, при виборі сфери і предмету злочинного посягання, способу злочину, його планування, підготовки, вчиненні та прихованні результатів злочинної діяльності з метою отримання певних доходів та їх легалізації.

Під час дослідження різних технологій вчинення клієнтами банків стосовно банківських установ шахрайських дій аналізувалися приклади з судової практики.

Підготовка до здійснення цих злочинів зазвичай розпочинається з вчинення іншого. У 80 % випадків спочатку скоюються правопорушення, відповідальність за які передбачена ч.ч. статей 358 та 366 КК (при попередній наявності законних структур для здійснення основного злочину). У решті випадків основному злочину передуює вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ч.ч. статей 200 і 205 КК. В останньому випадку йдеться про створення чи придбання структур з метою реалізації основного злочину.

З метою приховати результати злочинної діяльності, незаконне походження грошових коштів, у випадку наявності такого структурного елементу технології здійснення злочинної діяльності, зазвичай вчиняються фінансові операції чи укладаються правочини з коштами, одержаними внаслідок вчинення злочину, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, а також вчинення дій, спрямованих на приховання незаконного походження таких коштів, володіння ними, прав на них, джерел їх походження, місцезнаходження, переміщення, зміну їх форми (перетворення), а так само набуття, володіння або використання коштів, одержаних внаслідок вчинення злочинів, що передували легалізації (відмиванню) доходів. Таким чином, на етапі приховування вчинення шахрайських дій клієнтами банків відбувається легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, відповідальність за яку передбачена статтею 209 КК.

Моделюючи способи, аналізуючи судову практику та створюючи схеми злочинної діяльності можна орієнтовно спрогнозувати уявні сліди такої діяльності, суб'єкта та його поведінку під час здійснення оперативно-розшукової діяльності та, насамперед, досудового розслідування. Враховуючи вказане необхідним є підкріплення результатів роботи прикладами окремих технологій.

Технологія 1. ОСОБА_1, заступник начальника банку, дав вказівку ОСОБА_2, яка знаходилась в його підпорядкуванні, відкрити розрахунковий рахунок ТОВ_1 без ідентифікації особи клієнта, що вона й зробила. В результаті чого ОСОБА_2 виконали не належно свої обов'язки. Надалі ОСОБА_1 передав своїм співучасникам коди доступу до рахунку ТОВ_1, які поетапно перерахували з нього кошти на розрахунковий рахунок підконтрольного їм ТОВ_2. ОСОБА_1 звільнився та повідомив директору ТОВ_3, що банк не в змозі видати кредит, але у нього особисто є знайомі, які готові надати за винагороду фінансову допомогу на поворотній основі, але за це ТОВ_3 перед використанням коштів, перерахувати їх на розрахунковий рахунок ТОВ_1. В цей же час ОСОБА_1 повідомив знайомого голову ДОО та директора ТОВ_4 про те, що ДОО та ТОВ_4 не мають можливості зняти кошти з рахунків банку і єдиний спосіб збереження коштів є перерахування на розрахунковий рахунок ТОВ_3, яке через місяць поверне їх. Всі суб'єкти погодилися, внаслідок чого шахраї заволоділи коштами, а для приховування слідів злочину перерахували незаконні кошти на позичковий рахунок ТОВ_1 в рахунок погашення кредиту. Схема технології — Рисунок 1.

Технологія 2. ОСОБА_1 придбав ТОВ не маючи на меті займатись підприємницькою діяльністю. Потім до установчих документів ФП було внесено

зміни, відповідно до яких єдиним власником підприємства став ОСОБА_2, що про це і не знав. ОСОБА_1 наказав працівникам ФП заповнити документи для оформлення кредиту, використовуючи завідомо неправдиву інформацію, та підписав їх за ОСОБА_2. Потім надав до банку завідомо неправдиву інформацію, і на підставі фіктивних платіжних доручень заволодів грошовими коштами банку. Знаючи, що отримані грошові кошти, здобуті шляхом шахрайства, з метою їх подальшої легалізації, вчинив щодо них фінансові операції. Схема — Рисунок 2.

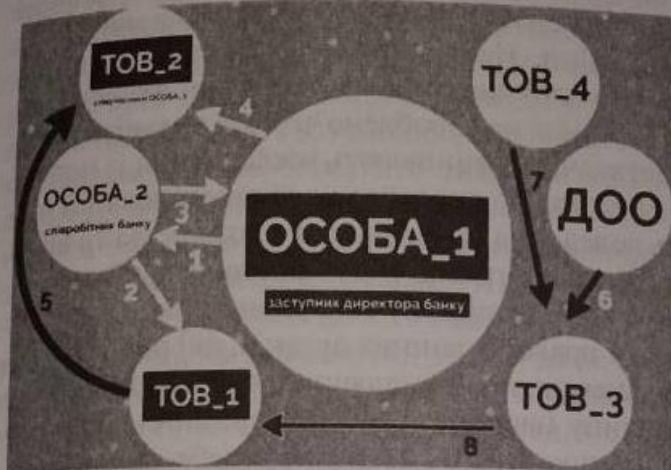

Рисунок 1

Рисунок 2

Технологія 3. ОСОБА_1 створив і очолив організовану групу і, використавши всесвітню мережу Інтернет, придбав пристрій для запису даних на магнітну стрічку пластикових карток — «Нкодер» й текстові сигнатури платіжних банківських пластикових карток клієнтів банків. ОСОБА_1, використовуючи придбаний ним пристрій та комп'ютерну техніку, надав ОСОБА_2, записував такі сигнатури на банківські картки, що отримував від ОСОБА_3, і, таким чином, підробляв їх. Потім надавав ці картки та надавав настанови іншим членам організованої групи, що купували товар за допомогою карток та віддавали для збуту майно, отримане злочинним шляхом, ОСОБА_1. Схема — Рисунок 3.

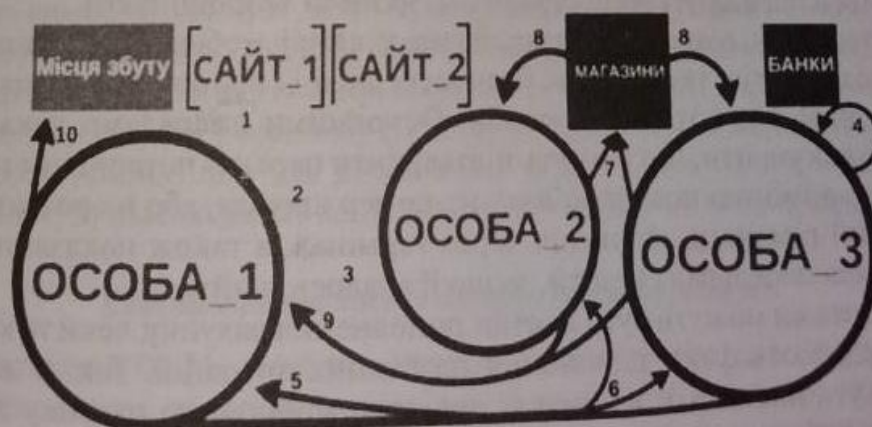

Рисунок 3

Загалом під час дослідження було схематизовано більше півтора десятка технологій вчинення шахрайських дій клієнтами банків.